

Ευστράτιος Π. Παπάνης ¹, Ειρήνη Δ. Καραμπάση ²

e.papanis@soc.aegean.gr, karampasirini@gmail.com

¹ Μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής του τμήματος Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

² Υπ. Δρ. του τμήματος Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου, Εκπαιδευτικός Π.Ε.

Τίτλος

Περίληψη

Βάσει των ερευνών που έχουν διεξαχθεί κατά τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο παρουσιάζεται όλο και επιτακτικότερη η ανάγκη αναθεώρησης του πατρικού ρόλου και τονίζεται η μεγάλη σημασία της συνεχιζόμενης συμμετοχής των πατέρων στην ανατροφή των παιδιών τους, μέσω νέων ρυθμίσεων γονικής μέριμνας, όπως η συνεπιμέλεια, προκειμένου να διασφαλιστεί η ευημερία τόσο των ίδιων των πατέρων όσο και των παιδιών τους.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της συνεπιμέλειας και του πατρικού ρόλου στο διαζύγιο αναφορικά με τον ελλαδικό χώρο. Κατά την ερευνητική διαδικασία, η οποία ξεκίνησε από τον Ιανουάριο 2015 και βρίσκεται σε εξέλιξη μέχρι σήμερα, συλλέχθηκαν δεδομένα από 2638 άτομα, μέσω της χορήγησης ενός ημιδομημένου ερωτηματολογίου.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας αποτελεί κοινό αίτημα τόσο των γυναικών όσο και των ανδρών η διατήρηση της ποιοτικής συμμετοχής του πατέρα στη ζωή των παιδιών μετά το διαζύγιο.

Λέξεις – Κλειδιά: Διαζύγιο, Συνεπιμέλεια, Κοινή φυσική επιμέλεια, Ευημερία παιδιών

Εισαγωγή

Η αύξηση της συμμετοχής των πατέρων στην καθημερινή ζωή των παιδιών τους (Westphal, Poortman, & Van der Lippe, 2014) και του αριθμού των εργαζόμενων μητέρων κατά τα τελευταία χρόνια (Hook, 2006), καθώς και τα κινήματα δικαιωμάτων των πατέρων, οι οποίοι αγωνίζονται για πιο ίσες ευθύνες παιδικής μέριμνας μετά τον

χωρισμό ή το διαζύγιο (Spruijt & Duindam, 2009), συντέλεσαν στην αναθεώρηση των νόμων σχετικά με τις ρυθμίσεις της επιμέλειας (Juby, Le Bourdais, & Marcil-Gratton, 2005), σε αρκετές δυτικές χώρες, υπογραμμίζοντας τη σημασία της συνεχιζόμενης συμμετοχής των γονέων.

Η συνεπιμέλεια αναφέρεται στη ρύθμιση που περιλαμβάνει την από κοινού νομική και/ή φυσική επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο των γονέων (Bender, 1994). Ο όρος κοινή φυσική επιμέλεια (JPC) σημαίνει ότι ένα παιδί ζει εναλλακτικά και εξίσου το ίδιο και με τους δύο γονείς, μετακινούμενο μεταξύ των αντίστοιχων σπιτιών τους (Melli, Brown, 2008; Spruijt, Duindam, 2009). Ενώ η νομική συνεπιμέλεια προβλέπει μόνο την κοινή λήψη αποφάσεων από τους γονείς σε θέματα που αφορούν τα παιδιά τους, καθώς και τη συνεχή και ενεργό εμπλοκή του γονέα, που δεν διαμένει με το παιδί στη ζωή του, ακόμη και εάν αυτό διαμένει με τον άλλο γονέα.

Παράγοντες, όπως ο αριθμός των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, η οικογενειακή νομοθεσία και οι πολιτιστικές απόψεις σχετικά με τους ρόλους των φύλων, αναφορικά με τη γονιμότητα αποτελούν κάποιες από τις αιτίες στις οποίες αποδίδονται οι διακρατικές διαφορές στα έντυπα, όσον αφορά την επιμέλεια μετά το χωρισμό (Kelly, 2007).

Στο Ουισκόνσιν των ΗΠΑ, το ποσοστό των διαζευγμένων γονέων που είχαν ένα κοινό πρόγραμμα γονικής μέριμνας αυξήθηκε από περίπου 12% το 1989, σε περίπου 50% το 2010, 40% στο Βέλγιο και τη Σουηδία, περίπου 30% στη Νορβηγία, περίπου 20% στη Δανία, 40% (Κεμπέκ) στον Καναδά, 16% στην Αυστραλία, 15% στην Ισπανία και 12% στο Ηνωμένο Βασίλειο (Steinbach, 2019).

Αξιοσημείωτο είναι ωστόσο, ότι κανένας από τους νέους νομικούς κανονισμούς σχετικά με τις ρυθμίσεις διαμονής δεν καθιστά υποχρεωτική την κοινή φυσική επιμέλεια, αλλά υποχρεώνει τα δικαστήρια να εξετάσουν σοβαρά αυτήν τη ρύθμιση, εάν το ζητήσουν ένας ή και οι δύο γονείς. Έτσι, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο πιο κοινός κανονισμός για την κοινή διαβίωση των παιδιών με χωρισμένους γονείς εξακολουθεί να είναι η μονογονεϊκή φροντίδα (Bjarnason, Arnarsson, 2011).

1. Επιπτώσεις της κοινής φυσικής επιμέλειας στην ευημερία των παιδιών

Υπάρχει σε μεγάλο βαθμό συναίνεση μεταξύ των ερευνητών, των επαγγελματιών και των νομικών ότι οι ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας μετά τον γονικό χωρισμό ή το διαζύγιο ωφελούν τα περισσότερα παιδιά, εάν οι γονείς συνεργάζονται και έχουν χαμηλά επίπεδα σύγκρουσης (Amato, 2010; Ha'rkö'nen, Bernardi, & Boertien, 2017).

Ωστόσο, υπάρχει διαφωνία σχετικά με την επίδραση της κοινής φυσικής επιμέλειας των παιδιών, εάν οι γονείς δεν συνεργάζονται ή έχουν συνεχιζόμενες συγκρούσεις. Από τη μία πλευρά, οι υποστηρικτές της κοινής φυσικής επιμέλειας θεωρούν ότι η εν λόγω ρύθμιση λειτουργεί πάντα προς το καλύτερο συμφέρον του παιδιού (Kruk, 2012; Warshak, 2014), ακόμα και στην περίπτωση, που οι χωρισμένοι ή διαζευγμένοι γονείς έχουν συνεχιζόμενες συγκρούσεις. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι η συνεχιζόμενη γονική σύγκρουση είναι εξαιρετικά επιζήμια για την ευημερία των παιδιών (Emery, 2016; McIntosh, Pruet, & Kelly, 2014; Pruet, McIntosh, & Kelly, 2014), εφόσον τα εκθέτει σε ασυνεπή γονική μέριμνα και μερικές φορές οδηγεί στην υπονόμηση του ενός γονέα από τον άλλο (Kalmijn, 2016; Vanassche, Sodermans, Matthijs, & Swicegood, 2013).

Αναφορικά με τα πιο πρόσφατα αποτελέσματα των εμπειρικών μελετών η κοινή φυσική επιμέλεια μετά το γονικό χωρισμό ή το διαζύγιο έχει ουδέτερη έως θετική επίδραση στην ευημερία των παιδιών.

Αρκετές μελέτες, οι οποίες εστίασαν στην ψυχική υγεία ως μέτρο της ευημερίας του παιδιού, έδειξαν ότι τα παιδιά σε πυρηνικές οικογένειες παρουσίασαν χαμηλότερους δείκτες σε σχέση με τα παιδιά χωρισμένων ή διαζευγμένων γονέων, αλλά ότι τα παιδιά σε ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας παρουσίασαν χαμηλότερους δείκτες σε σχέση με τα παιδιά σε ρυθμίσεις αποκλειστικής επιμέλειας (Bergström, Fransson, Hjern, Köhler, & Wallby, 2014; Bergström, Fransson, Wells, Köhler, & Hjern, 2018; Bergström et al., 2015; Fransson, Turunen, Hjern, Östberg, & Bergström, 2016; Hagquist, 2016; Jablonska & Lindberg, 2007; Nilsen, Breivik, Wold, & Bøe, 2017).

Σύμφωνα με μια άλλη σουηδική μελέτη (ULF) διαπιστώθηκε μια σημαντικά χαμηλότερη πιθανότητα υποκειμενικού στρες στα παιδιά που ζουν σε ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας σε σύγκριση με τα παιδιά που ζουν υπό την αποκλειστική επιμέλεια (Turunen, 2016). Επιπλέον, οι Bjarnason & Arnarsson (2011) και Bjarnason et al. (2012) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά σε ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας έχουν ίσα ή λιγότερα προβλήματα στην επικοινωνία με τους γονείς τους, καθώς και ίσα ή

υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή σε σχέση με τα παιδιά από μονογονεϊκές οικογένειες.

Άλλες σουηδικές μελέτες, οι οποίες εστίασαν στην επικίνδυνη συμπεριφορά (αλκοόλ, παράνομες ουσίες, κάπνισμα) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι έφηβοι που ζούσαν υπό το καθεστώς της κοινής φυσικής επιμέλειας δεν είχαν ή είχαν ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά επικίνδυνης συμπεριφοράς σε σύγκριση με τους εφήβους από πυρηνικές οικογένειες, αλλά σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά από εκείνους που προέρχονταν από μονογονεϊκές οικογένειες (Carlsund, Eriksson, Loöfstedt, & Sellström, 2013; Jablonska & Lindberg, 2007).

Σύμφωνα με την μετα – ανάλυση του Bauserman, (2012), τα παιδιά υπό το καθεστώς της κοινής επιμέλειας παρουσιάζουν καλύτερη προσαρμογή (γενική προσαρμογή, συναισθηματική προσαρμογή, προσαρμογή συμπεριφοράς, αυτοεκτίμηση, οικογενειακές σχέσεις, ακαδημαϊκές επιδόσεις και προσαρμογή στο διαζύγιο), σε σχέση με τα παιδιά υπό το καθεστώς της αποκλειστικής (κυρίως μητρικής) επιμέλειας.

Ο Poortman (2018) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η σχέση μεταξύ της επαφής πατέρα-παιδιού και της ευημερίας του παιδιού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη συμμετοχή των πατέρων στην ανατροφή των παιδιών πριν από το χωρισμό.

Γενικότερα, η διαμάχη σχετικά με το κατά πόσο η κοινή φυσική επιμέλεια θεωρείται υπό όλες τις συνθήκες η καλύτερη ρύθμιση επιμέλειας ή όχι, αντικατοπτρίζεται σε αντιφατικά εμπειρικά αποτελέσματα.

Ορισμένες μελέτες αποκάλυψαν καμία ή μόνο μια ελάχιστη αρνητική επίδραση της σύγκρουσης στην ευημερία των παιδιών σε ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας (Spruijt & Duindam, 2009), ενώ άλλες διαπίστωσαν ότι η σύγκρουση αυξάνει την πιθανότητα αρνητικών αποτελεσμάτων για τα παιδιά (Cashmore et al., 2010; McIntosh, 2009; Vanassche et al., 2013).

Όμοια, οι Sobolewski και Amato (2007), οι Kalmijn (2016) και οι Vanassche et al. (2013) έδειξαν ότι τα ενήλικα παιδιά που μεγάλωσαν σε οικογένειες με υψηλή σύγκρουση ή τα παιδιά από διαζευγμένους γονείς δεν είχαν υψηλότερη ευημερία, όταν είχαν στενές σχέσεις και με τους δύο γονείς, σε σύγκριση με εκείνους που είχαν μόνο θετική σχέση με έναν γονέα.

Αρκετές άλλες μελέτες επιβεβαίωσαν ότι δεν είναι ο συνολικός χρόνος που αφιερώνεται με το παιδί, ο οποίος σχετίζεται με καλύτερα αποτελέσματα, αλλά η ποιότητα της γονικής μέριμνας (Hagquist, 2016; Sandler, Wheeler, & Braver, 2013; Spruijt, de Goede, & Vandervalk, 2004).

Η ηλικία του παιδιού αποτελεί ακόμη ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα αναφορικά με την επιλογή της λιγότερο επιζήμιας ρύθμισης της επιμέλειας. Οι υποστηρικτές της κοινής φυσικής επιμέλειας διατείνονται ότι η προσκόλληση του βρέφους - πατέρα είναι εξίσου σημαντική για το παιδί, όπως και η προσκόλληση βρέφους-μητέρας. Έτσι, τονίζουν την υψηλή σημασία της συνέχειας και στις δύο σχέσεις για την κοινωνική, συναισθηματική, προσωπική και γνωστική ανάπτυξη του παιδιού (Kelly & Lamb, 2000; Kruk, 2005; Warshak, 2014; McIntosh, Smyth, & Kelaheer, 2015).

Από την άλλη πλευρά, άλλες έρευνες αποκάλυψαν ότι οι συχνές διανυκτερεύσεις πολύ μικρών παιδιών σε δύο σπίτια σχετίζονται με ανασφάλεια προσκόλλησης και λιγότερο ρυθμισμένες συμπεριφορές (McIntosh, Smyth, & Kelaheer, 2013; Tornello et al., 2013).

Ο καλύτερος κύκλος φροντίδας, ανάλογα με την ηλικία του παιδιού αποτελεί ένα επιπρόσθετο ζήτημα διαμάχης ανάμεσα στους ειδικούς, εφόσον κάποιοι υποστηρίζουν ότι είναι πολύ αγχωτικό για τα βρέφη και τα νήπια να εναλλάσσονται μεταξύ δύο σπιτιών (Tornello et al., 2013), ενώ άλλοι θεωρούν ότι ακόμη και τα βρέφη και νήπια μπορούν να ζήσουν σε ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας (Millar & Kruk, 2014). Συνήθως, τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μπορεί να εναλλάσσουν σπίτια κάθε 3-4 ημέρες, στην ηλικία των οκτώ, κάθε 5 έως 7 ημέρες (Kelly & Lamb, 2000), ενώ οι έφηβοι τείνουν να ενοχλούνται από αυτή την εναλλαγή, εφόσον διαταράσσει την κοινωνική τους ζωή.

Συνολικά, υπάρχουν αρκετές σχεσιακές και διαρθρωτικές συνθήκες που φαίνεται να ευνοούν τις ευεργετικές ρυθμίσεις κοινής φυσικής επιμέλειας (Gilmore, 2006:26), όπως η γεωγραφική εγγύτητα, η ικανότητα των γονέων να συνεργάζονται χωρίς (υψηλή) σύγκρουση, οι φιλικές προς την οικογένεια ώρες εργασίας, ο βαθμός οικονομικής ανεξαρτησίας, η ευελιξία και ο υψηλός βαθμός ανταπόκρισης στις ανάγκες των παιδιών, συμπεριλαμβανομένης της προθυμίας για αλλαγή των ρυθμίσεων για την κάλυψη των μεταβαλλόμενων αναγκών των παιδιών, καθώς μεγαλώνουν (Cashmore et al., 2010; Fehlberg et al., 2011b; Gilmore, 2006; Skjærten & Barlindhaug, 2007).

2. Διαστάσεις του γονικού ρόλου των πατέρων σε διαφορετικές οικογενειακές δομές και η ευημερία των παιδιών

Σύμφωνα με τους Thomson et al. (1994), οι γονείς προσφέρουν στα παιδιά τους δύο βασικούς πόρους, χρήματα και χρόνο. Ο χρόνος δίνει στους γονείς την ευκαιρία να επιδείξουν υποστήριξη (αγάπη και ζεστασιά) στα παιδιά τους και έλεγχο (επίβλεψη) (Baumrind, 1991).

Το διαζύγιο και οι επακόλουθες μεταβάσεις και αλλαγές στην πορεία της ζωής των πατέρων και των παιδιών σχετίζονται με τη μείωση των γονικών πόρων (King and Sobolewski 2006; McLanahan and Sandefur 1994; Thomson et al. 1994) και τη δημιουργία στρες, που επηρεάζει αρνητικά την παροχή γονικής φροντίδας από την πλευρά των πατέρων (Degarmo και Forgatch, 1999).

Σύμφωνα με την προοπτική του οικογενειακού συστήματος, το διαζύγιο ορίζεται ως μια αγχωτική διαδικασία με αρνητικές συνέπειες στην ευημερία των παιδιών (Amato, 2000), που μπορούν να αντισταθμιστούν μέσω της υψηλής υποστήριξης και του υψηλού ελέγχου (Bronte-Tinkew et al. 2010; Campana et al. 2008 Carlson 2006; Dunlop et al. 2001; King and Sobolewski 2006; Lansford 2009).

Από την άλλη πλευρά, αναφορικά με τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου (Coleman 1988), η διατήρηση της επαφής μεταξύ του γονέα και του παιδιού είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη μεταφορά κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο υπάρχει στη σχέση μεταξύ του γονέα και του παιδιού και έχει μετρηθεί τόσο ως η ποσότητα (δηλαδή, η επαφή) όσο και ως η ποιότητα (δηλαδή, η γονική μέριμνα) της γονικής εμπλοκής (Furstenberg και Hughes 1995).

Σύμφωνα με την έρευνα των Bastaits, Ponnet, Mortelmans, (2012) οι πατέρες που δεν είχαν την επιμέλεια ήταν λιγότερο υποστηρικτικοί και ασκούσαν μικρότερο έλεγχο σε σχέση με τους πατέρες στις πυρηνικές οικογένειες και εκείνους που ασκούσαν κοινή φυσική επιμέλεια, γεγονός, που μπορεί να οφείλεται στη μείωση των γονικών πόρων μετά από ένα διαζύγιο (McLanahan and Sandefur 1994; Thomson et al. 1994).

3. Αυτοεκτίμηση και γονικές σχέσεις

Η αυτοεκτίμηση συνίσταται κατά την παιδική ηλικία και την εφηβεία, στην στενή σχέση με τους σημαντικούς άλλους, όπως οι γονείς (Zakeri, Karimpour, 2011; Breivik, Olweus, 2006). Υψηλά επίπεδα γονικής υποστήριξης έχει βρεθεί ότι σχετίζονται με

υψηλότερη αυτοεκτίμηση στους εφήβους (Bastaits, Ponnet, Mortelmans, 2012; Birkeland et al, 2012) και ασφαλή προσκόλληση.

Σύμφωνα με τη σουηδική έρευνα των Turunen, Fransson, Bergstrom (2017), τα παιδιά που ζούσαν μόνο με έναν γονέα ανέφεραν το χαμηλότερο επίπεδο αυτοεκτίμησης και τα παιδιά σε πυρηνικές οικογένειες το υψηλότερο. Επιπλέον, τα παιδιά υπό το καθεστώς της κοινής φυσικής επιμέλειας ανέφεραν σημαντικά υψηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με εκείνα που ζούσαν μόνο με έναν γονέα μετά από το χωρισμό. Δεν υπήρχαν ωστόσο σημαντικές διαφορές στην αυτοεκτίμηση μεταξύ των παιδιών που ζούσαν σε πυρηνικές οικογένειες, των παιδιών υπό το καθεστώς της κοινής φυσικής επιμέλειας ή εκείνων που ζούσαν κυρίως με έναν γονέα.

Επιπλέον, ο έλεγχος που ασκούν οι πατέρες δεν σχετίζεται σημαντικά με την αυτοεκτίμηση των παιδιών (Kakihara et al., 2010; Bastaits, Ponnet, Mortelmans, 2012), εφόσον οι έρευνες έχουν αποκαλύψει αντιφατικά αποτελέσματα. Στη μελέτη των Zakeri και Karimpour (2011) βρέθηκε μια θετική σχέση μεταξύ του γονικού ελέγχου/υποστήριξης και της αυτοεκτίμησης των παιδιών, ενώ άλλοι ερευνητές βρήκαν αρνητική σχέση (Plunkett et al. . 2007; Siffert et al. 2012).

Αναφορικά με την ελληνική έρευνα του Παπάνη (2004 – 2006) δεν υπήρχε καμία στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση όσον αφορά τους μέσους όρους αυτοεκτίμησης του γενικού πληθυσμού και των ατόμων από διαζευγμένους γονείς, γεγονός που μπορεί να οφειλόταν στους ισχυρότερους μηχανισμούς προσαρμογής και ευελιξίας, που έπρεπε να αναπτύξουν τα άτομα με χωρισμένους γονείς. Επιπλέον, διαφοροποιητικός παράγοντας στην αυτοεκτίμηση ήταν η μορφή του διαζυγίου (διάσταση ή επίσημος χωρισμός) και οι σχέσεις των γονέων αργότερα. Οι δραστικές δηλαδή λύσεις φάνηκαν να είναι προτιμότερες από την ανατροφοδότηση μιας σχέσης που έχει λήξει, διαιωρίζοντας έτσι τις συγκρούσεις και τις εντάσεις, που προκύπτουν ως συνέπεια της πλημμελούς επικοινωνίας των συζύγων.

Μεθοδολογία έρευνας

Σκοπός

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της συνεπιμέλειας και του πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο ή το χωρισμό. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε ο τρόπος

με τον οποίο διαμορφώνονται οι απόψεις των ατόμων για το γονικό ρόλο του πατέρα μετά από ένα διαζύγιο.

Μεθοδολογικό Εργαλείο

Κατασκευάστηκε ένα ποσοτικό ερωτηματολόγιο, το οποίο ανέπτυξε μια σειρά κλιμάκων απόψεων οι οποίες, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο, φαίνεται να διαμορφώνουν τη στάση των ατόμων απέναντι στο ρόλο του πατέρα μετά το διαζύγιο. Οι κλίμακες αυτές αναπτύχθηκαν ως κλίμακες Likert 5 σημείων (με αντιστοίχιση 1= διαφωνώ απόλυτα, 2= διαφωνώ, 3= δεν έχω άποψη, 4= συμφωνώ, 5= συμφωνώ απόλυτα). Τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων που συλλέχθηκαν εμφανίζονται στην συνέχεια.

Χαρακτηριστικά του Δείγματος

Συλλέχθηκαν δεδομένα από 2638 άτομα κατά το διάστημα Ιανουάριος 2014 – Δεκέμβριος 2020. Όσον αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος, αυτά έχουν ως εξής: Ως προς το φύλο, το 27,6% είναι άνδρες, ενώ το υπόλοιπο 62,4% είναι γυναίκες. Σε σχέση με την οικογενειακή κατάσταση, 43,5% είναι άγαμοι, 9,4% έγγαμοι χωρίς παιδιά, 20,7% έγγαμοι με παιδιά, 17,9% διαζευγμένοι, 7,6% σε διάσταση και 0,8% σε χηρεία. Ο μέσος όρος της ηλικίας των συμμετεχόντων στην έρευνα είναι τα 36,71 έτη. Τέλος, ως προς το μορφωτικό επίπεδο, 0,2% είναι απόφοιτοι Δημοτικού, 1,2% απόφοιτοι Γυμνασίου, 16,2% απόφοιτοι Λυκείου, 10,7% φοιτητές, 49,2% κάτοχοι πτυχίου Ανώτερης/ Ανώτατης Εκπαίδευσης και 22,5% κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος.

Στατιστική Ανάλυση Δεδομένων

Οι κατανομές συχνοτήτων των απόψεων των συμμετεχόντων παρουσιάζονται στους πίνακες που ακολουθούν.

Όσον αφορά την άποψη ότι «ο πατρικός ρόλος είναι περισσότερο κοινωνικός παρά βιολογικός», οι περισσότεροι συμμετέχοντες (57,2%) δηλώνουν ότι διαφωνούν (πίνακας 1).

Πίνακας 1: Ο πατρικός ρόλος είναι περισσότερο κοινωνικός παρά βιολογικός

	Ποσοστό
--	---------

Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	57,2%
Δεν έχω άποψη	4,3%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	38,5%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Η επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο πρέπει να κατοχυρώνεται στη μητέρα, όπως είναι η δικαστική πρακτική μέχρι σήμερα» οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (60,3%) δηλώνουν ότι διαφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2: Η επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο πρέπει να κατοχυρώνεται στη μητέρα, όπως είναι η δικαστική πρακτική μέχρι σήμερα

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	60,3%
Δεν έχω άποψη	8,4%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	31,2%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Ο πατέρας πρέπει να συναποφασίζει με τη μητέρα για τα θέματα ανατροφής των παιδιών μετά το διαζύγιο», η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων (92,2%) δηλώνει ότι συμφωνεί, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3: Ο πατέρας πρέπει να συναποφασίζει με τη μητέρα για τα θέματα ανατροφής των παιδιών μετά το διαζύγιο

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	3,6%
Δεν έχω άποψη	1,2%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	92,2%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Το καθεστώς της απλής επικοινωνίας του πατέρα με τα τέκνα, όπως καθορίζεται από τη δικαστική πρακτική, χωρίς δικαίωμα λήψης αποφάσεων για την ανατροφή τους, πρέπει να διατηρηθεί ως έχει», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (44,6%) δηλώνουν ότι διαφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4: Το καθεστώς της απλής επικοινωνίας του πατέρα με τα τέκνα, όπως καθορίζεται από τη δικαστική πρακτική, χωρίς δικαίωμα λήψης αποφάσεων για την ανατροφή τους, πρέπει να διατηρηθεί ως έχει

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	44,6%
Δεν έχω άποψη	24,3%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	31,1%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά το ερώτημα: «Ποιο πιστεύετε πως είναι τα κυρίαρχο συναίσθημα και οι καταστάσεις που βιώνει ο πατέρας μετά τη φυσική του απομάκρυνση από το σπίτι και τον τόπο κατοικίας των τέκνων του;», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (30,1%) θεωρούν ότι κυριαρχεί το συναίσθημα της θλίψης, ενώ ακολουθεί η αίσθηση αποτυχίας, επειδή ακυρώνεται ο πατρικός ρόλος. Αναλυτικά τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.

Πίνακας 5: Ποιο πιστεύετε πως είναι τα κυρίαρχο συναίσθημα και οι καταστάσεις που βιώνει ο πατέρας μετά τη φυσική του απομάκρυνση από το σπίτι και τον τόπο κατοικίας των τέκνων του.

	Ποσοστό
Ενοχή	8,8%
Θλίψη	30,1%
Αδιαφορία	2,5%

Εκδίκηση	2,8%
Αποδύσμεση από ευθύνες	9,2%
Χειροτέρευση ποιότητας ζωής	5,6%
Οικονομική αφάιμαξη	3,8%
Αίσθηση αποτυχίας, επειδή ακυρώνεται ο πατρικός ρόλος	28,4%
Επιδείνωση αυτοεκτίμησης	4%
Άλλο	4,7%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Το κράτος πρέπει να προχωρήσει στη θέσπιση νόμων για τη συνεπιμέλεια- συγκαθημονία», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (86%) δηλώνουν ότι συμφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6: Το κράτος πρέπει να προχωρήσει στη θέσπιση νόμων για τη συνεπιμέλεια- συγκαθημονία

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	7,5%
Δεν έχω άποψη	6,5%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	86%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Η επίλυση των διαφορών των γονέων σε ένα διαζύγιο πρέπει να γίνεται εξωδικαστικά μέσω του θεσμού της διαμεσολάβησης, εφόσον ισχύσει και στην Ελλάδα», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (77,4%) δηλώνουν ότι συμφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 7.

Πίνακας 7: Η επίλυση των διαφορών των γονέων σε ένα διαζύγιο πρέπει να γίνεται εξωδικαστικά μέσω του θεσμού της διαμεσολάβησης, εφόσον ισχύσει και στην Ελλάδα

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	6,5%
Δεν έχω άποψη	15,8%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	77,4%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Πρέπει άμεσα να θεσπιστεί η ίδρυση οικογενειακού δικαστηρίου, επειδή το δικαστικό σύστημα δεν έχει ούτε το χρόνο ούτε την εξειδίκευση για να επιλύει οικογενειακές διαφορές», η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (87,4%) δηλώνει ότι συμφωνεί, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 8.

Πίνακας 8: Πρέπει να θεσπιστεί η ίδρυση οικογενειακού δικαστηρίου, επειδή το δικαστικό σύστημα δεν έχει ούτε το χρόνο ούτε την εξειδίκευση για να επιλύει οικογενειακές διαφορές

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	4%
Δεν έχω άποψη	8,6%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	87,4%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Οι γονείς που μπαίνουν στη διαδικασία διαζυγίου και επιμέλειας τέκνων πρέπει να επισκέπτονται υποχρεωτικά εξειδικευμένες κοινωνικές υπηρεσίες, εφόσον δεν μπορούν με σύνεση να αποφασίσουν οι ίδιοι», η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων (92,2%) δηλώνει ότι συμφωνεί, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 9.

Πίνακας 9: Οι γονείς που μπαίνουν στη διαδικασία διαζυγίου και επιμέλειας τέκνων πρέπει να επισκέπτονται υποχρεωτικά εξειδικευμένες κοινωνικές υπηρεσίες, εφόσον δεν μπορούν με σύνεση να αποφασίσουν οι ίδιοι

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	3,8%
Δεν έχω άποψη	4%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	92,2%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Οι πατέρες συνήθως χρησιμοποιούν τα παιδιά τους, για να εκβιάσουν ή να εκμεταλλευτούν την πρώην σύζυγο», οι συμμετέχοντες εμφανίζονται διχασμένοι. Το 42% των συμμετεχόντων δηλώνουν ότι διαφωνούν, ενώ το 35,9% δηλώνουν ότι συμφωνούν.

Πίνακας 10: Οι πατέρες συνήθως χρησιμοποιούν τα παιδιά τους, για να εκβιάσουν ή να εκμεταλλευτούν την πρώην σύζυγο

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	42%
Δεν έχω άποψη	22%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	35,9%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Οι μητέρες συνήθως χρησιμοποιούν τα παιδιά τους, για να εκβιάσουν ή να εκμεταλλευτούν τον πρώην σύζυγο», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (56,9%) δηλώνουν ότι συμφωνούν, όπως φαίνεται και στον παρακάτω Πίνακα 11.

Πίνακας 11: Οι μητέρες συνήθως χρησιμοποιούν τα παιδιά τους, για να εκβιάσουν ή να εκμεταλλευτούν τον πρώην σύζυγο

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	23%
Δεν έχω άποψη	20,1%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	56,9%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Το καθεστώς της διατροφής είναι άδικο και πρέπει να τροποποιηθεί από το νόμο». οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (44,6%) δηλώνουν ότι συμφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 12.

Πίνακας 12: Το καθεστώς της διατροφής είναι άδικο και πρέπει να τροποποιηθεί από το νόμο

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	31,1%
Δεν έχω άποψη	24,3%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	44,6%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Η οικονομική κρίση και η ανεπάρκεια του κράτους πρόνοιας δεν επιτρέπουν στις μητέρες, που ασκούν την επιμέλεια, να αναθρέψουν ορθά τα τέκνα τους», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (72,7%) δηλώνουν ότι συμφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 13.

Πίνακας 13: Η οικονομική κρίση και η ανεπάρκεια του κράτους πρόνοιας δεν επιτρέπουν στις μητέρες, που ασκούν την επιμέλεια, να αναθρέψουν ορθά τα τέκνα τους

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	16,2%
Δεν έχω άποψη	11,2%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	72,7%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Ο πατέρας δεν είναι εξίσου ικανός να αναλάβει την επιμέλεια των τέκνων, όπως η μητέρα», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (74,2%) δηλώνουν ότι διαφωνούν, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 14.

Πίνακας 14: Ο πατέρας δεν είναι εξίσου ικανός να αναλάβει την επιμέλεια των τέκνων, όπως η μητέρα

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	74,2%
Δεν έχω άποψη	5,8%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	20%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά το ερώτημα «Πόσο συχνά πιστεύετε ότι πρέπει να επικοινωνεί ο πατέρας με τα παιδιά μετά από το διαζύγιο;», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (76,4%) δηλώνουν «Καθημερινά», όπως φαίνεται και στον Πίνακα 15.

Πίνακας 15: Πόσο συχνά πιστεύετε ότι πρέπει να επικοινωνεί ο πατέρας με τα παιδιά μετά από το διαζύγιο;

	Ποσοστό
Καθημερινά	76,4%
3-4 φορές την εβδομάδα	17,7%
3-4 φορές τον μήνα	1,3%
Άλλο	4,6%
Σύνολο	100%

Όσον αφορά την άποψη ότι «Οι διαζευγμένοι πατέρες συχνά πέφτουν θύματα των δικηγόρων, σχετικά με τις προσδοκίες που μπορούν να έχουν όσον αφορά την επιμέλεια των παιδιών», οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (45,7%) εμφανίζονται να μην έχουν άποψη, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 16.

Πίνακας 16: Οι διαζευγμένοι πατέρες συχνά πέφτουν θύματα των δικηγόρων, σχετικά με τις προσδοκίες που μπορούν να έχουν όσον αφορά την επιμέλεια των παιδιών

	Ποσοστό
Διαφωνώ απόλυτα/Διαφωνώ	14,3%
Δεν έχω άποψη	45,7%
Συμφωνώ/Συμφωνώ απόλυτα	40%
Σύνολο	100%

Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα, η οποία βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, αποτελεί μια από τις πρώτες προσπάθειες αποτύπωσης ενός φαινομένου, που έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις με σημαντικές ψυχολογικές, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες, εφόσον σχετίζεται με τη ραγδαία αύξηση των διαζυγίων στην Ελλάδα και την ανάπτυξη νέων οικογενειακών μορφωμάτων.

Όμοια με τις έρευνες, που έχουν διεξαχθεί στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο αναδεικνύεται επιτακτική η ανάγκη αναθεώρησης του πατρικού ρόλου και της διεύρυνσης της συμμετοχής του στην ανατροφή των παιδιών μετά το χωρισμό ή το διαζύγιο για την προαγωγή της ευημερίας τόσο των παιδιών, όσο και των ίδιων των πατέρων.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας αποτελεί κοινό αίτημα τόσο των γυναικών όσο και των ανδρών η διατήρηση της ποιοτικής συμμετοχής του πατέρα στη ζωή των παιδιών και της συνεχιζόμενης παροχής υψηλής υποστήριξης και ελέγχου, ακόμα και μετά το χωρισμό ή το διαζύγιο, για την αρμονική ανάπτυξη των παιδιών.

Ένα άλλο βασικό συμπέρασμα που απορρέει από την παρούσα έρευνα είναι η αναγκαιότητα αναπλαισίωσης του οικογενειακού δικαίου και αναβάθμισης των ψυχολογικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών του κράτους, προκειμένου να αποτραπούν οι διαμάχες και το συγκρουσιακό κλίμα μεταξύ των γονέων, μέσω της

ανάπτυξης δόκιμων μορφών επικοινωνίας και της καλλιέργειας των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων.

Βιβλιογραφία

Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269–1287.

Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650–666.

Bastaitis K, Ponnet K, Mortelmans D. (2012). Parenting of divorced fathers and the association with children's self-esteem. *J Youth Adolesc*, 41:1643-56.

Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11, 56–95

Bauserman, R. (2012). A meta-analysis of parental satisfaction, adjustment, and conflict in joint custody and sole custody following divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 53(6), 464–488.

Bender, W. N. (1994). Joint custody: The option of choice. *Journal of Divorce & Remarriage*, 21(3–4), 115–131.

Bergström, M., Fransson, E., Hjern, A., Koehler, L., & Wallby, T. (2014). Mental health in Swedish children living in joint physical custody and their parents' life satisfaction: A cross-sectional study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55(5), 433–439.

Bergström, M., Fransson, E., Modin, B., Berlin, M., Gustafsson, P. A., & Hjern, A. (2015). Fifty moves a year: Is there an association between joint physical custody and psychosomatic problems in children? *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69(8), 769–774.

Bergström, M., Fransson, E., Wells, M. B., Koehler, L., & Hjern, A. (2018). Children with two homes: Psychological problems in relation to living arrangements in Nordic 2- to 9-year-olds. *Scandinavian Journal of Public Health*.

- Birkeland MS, Melkevik O, Holsen I, Wold B. (2012). Trajectories of global self-esteem development during adolescence. *J Adolesc*, 35(1):43-54
- Bjarnason, T., & Arnarsson, A. M. (2011). Joint physical custody and communication with parents: A cross-national study of children in 36 Western countries. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(6), 871–890.
- Bjarnason, T., Bendtsen, P., Arnarsson, A. M., Borup, I., Iannotti, R. J., Loﬀstedt, P. et al. (2012). Life satisfaction among children in different family structures: A comparative study of 36 Western societies. *Children and Society*, 26(1), 51–62.
- Breivik K, Olweus D. Adolescent's adjustment in four post divorce family structures. *J Divorce Remarriage* 2006;44(3e4):99e124
- Bronte-Tinkew, J., Scott, M. E., & Lilja, E. (2010). Single custodial father's involvement and parenting: Implications for outcomes in emerging adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 72, 1107–1127.
- Campana, K. L., Henderson, S., Stolberg, A. L., & Schum, L. (2008). Paired maternal and paternal parenting styles, child custody and children's emotional adjustment to divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 48, 1–20
- Carlson, M. J. (2006). Family structure, father involvement and adolescent behavioral outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 68, 137–154.
- Carlsund, A., Eriksson, U., Loﬀstedt, P., & Sellstroﬀm, E. (2013). Risk behavior in Swedish adolescents: Is shared physical custody after divorce a risk or a protective factor? *The European Journal of Public Health*, 23(1), 3–8.
- Cashmore, J., Parkinson, P., Weston, R., Patulny, R., Redmond, G., Qu, L. et al. (2010). Shared care parenting arrangements since the 2006 family law reforms: Report to the Australian government attorney-general's department Sydney. Social Policy Research Centre, University of New South Wales.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(Suppl.), S95–S120
- DeGarmo, D. S., & Forgatch, M. S. (1999). Context as predictors of changing maternal parenting practices in diverse family structures: A social interactional perspective of risk and resilience. In E. M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting*

and remarriage: A Risk and Resiliency Perspective (pp. 227–252). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates

Dunlop, R., Burns, A., & Bermingham, S. (2001). Parent–child relations and adolescent self-image following divorce: A 10 year study. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 117–134

Emery, R. E. (2016). *Two homes, one childhood. A parenting plan to last a lifetime*. New York: Avery.

Fehlberg, B., Smyth, B., MacClean, M., & Roberts, C. (2011b). Legislating for shared time parenting after separation: A research review. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 25(3), 318–337.

Fransson, E., Turunen, J., Hjern, A., O’stberg, V., & Bergstro¨m, M. (2016). Psychological complaints among children in joint physical custody and other family types: Considering parental factors. *Scandinavian Journal of Public Health*, 44(2), 177–183.

Furstenberg, F. F., & Hughes, E. (1995). Social capital and successful development among at-risk youth. *Journal of Marriage and Family*, 57, 580–592

Gilmore, S. (2006). Contact/Shared residence and child well-being: Research evidence and its implications for legal decision-making. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 20(3), 344–365.

Ha¨rko¨nen, J., Bernardi, F., & Boertien, D. (2017). Family dynamics and child outcomes: An overview of research and open questions. *European Journal of Population*, 33,1– 22.

Hagquist, C. (2016). Family residency and psychosomatic problems among adolescents in Sweden: The impact of child-parent relations. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 44(1), 36–46.

Hook, J. L. (2006). Care in context: Men’s unpaid work in 20 countries, 1965–2003. *American Sociological Review*, 71(4), 639–660

Jablonska, B., & Lindberg, L. (2007). Risk behaviours, victimisation and mental distress among adolescents indifferent family structures. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(8), 656–663.

Juby, H., Le Bourdais, C., & Marcil-Gratton, N. (2005). Sharing roles, sharing custody? Couples' characteristics and children's living arrangements at separation. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 157–172.

Kakihara, F., Tilton-Weaver, L., Kerr, M., & Stattin, H. (2010). The relationship of parental control to youth adjustment: Do youths' feelings about their parents play a role? *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 1442–1456

Kalmijn, M. (2016). Father–child contact, interparental conflict, and depressive symptoms among children of divorced parents. *European Sociological Review*, 32(1), 68–80.

Kelly, J. B. (2007). Children's living arrangements following separation and divorce: Insights from empirical and clinical research. *Family Process*, 46(1), 35–52.

Kelly, J. B., & Lamb, M. E. (2000). Using child development research to make appropriate custody and access decisions for young children. *Family Court Review*, 38(3), 297–311.

King, V., & Sobolewski, J. M. (2006). Nonresident fathers' contributions to adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68, 537–557

Kruk, E. (2005). Shared parental responsibility. *Journal of Divorce and Remarriage*, 43(3–4), 119–140.

Kruk, E. (2012). Arguments for an equal parental responsibility presumption in contested child custody. *The American Journal of Family Therapy*, 40(1), 33–55.

Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and children's adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 140–152.

McIntosh, J. E. (2009). Legislating for shared parenting: Exploring some underlying assumptions. *Family Court Review*, 47(3), 389–400.

McIntosh, J. E., Pruett, M. K., & Kelly, J. B. (2014). Parental separation and overnight care of young children, part II: Putting theory into practice. *Family Court Review*, 52(2), 256–262.

McIntosh, J. E., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y., & Long, C. (2010). Post-separation parenting arrangements and developmental outcomes for infants and children.

Collected reports. Australian Government Report, Attorney-General's Department (Australia).

McLanahan, S. & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent. What hurts, what helps.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Melli, M. S., & Brown, P. R. (2008). Exploring a new family form - the shared time family. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 22(2), 231–269.

Millar, P., & Kruk, E. (2014). Maternal attachment, paternal overnight contact, and very young children's adjustment: Comment on Tornello et al. (2013). *Journal of Marriage and Family*, 76(1), 232–236.

Nielsen, L. (2017). Re-examining the research on parental conflict, coparenting, and custody arrangements. *Psychology, Public Policy, and Law*, 23(2), 211–231.

Plunkett, S. W., Williams, S. M., Schock, A. M., & Sands, T. (2007). Parenting and adolescent self-esteem in latino intact families, stepfather families and single-mother families. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47, 1–20.

Poortman, A.-R. (2018). Post divorce parent–child contact and child well-being: The importance of predivorce parental involvement. *Journal of Marriage and Family*, 80, 671–683.

Pruett, M. K., McIntosh, J. E., & Kelly, J. B. (2014). Parental separation and overnight care of young children, Part I: Consensus through theoretical and empirical integration. *Family Court Review*, 52(2), 240–255.

Sandler, I. N., Wheeler, L. A., & Braver, S. L. (2013). Relations of parenting quality, interparental conflict, and overnights with mental health problems of children in divorcing families with high legal conflict. *Journal of Family Psychology*, 27(6), 915.

Siffert, A., Schwarz, B., & Stutz, M. (2012). Marital conflict and early adolescents' self-evaluation: The role of parenting quality and early adolescents' appraisals. *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 749–763.

Skjørten, K., & Barlindhaug, R. (2007). The involvement of children in decisions about shared residence. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 21(3), 373–385.

Sobolewski, J. M., & Amato, P. R. (2007). Parents' discord and divorce, parent-child relationships and subjective well-being in early adulthood: Is feeling close to two parents always better than feeling close to one? *Social Forces*, 85(3), 1105–1124.

Spruijt, E., & Duindam, V. (2009). Joint physical custody in the Netherlands and the well-being of children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 51(1), 65–82.

Spruijt, E., de Goede, M., & Vandervalk, I. (2004). Frequency of contact with nonresident fathers and adolescent well-being: A longitudinal analysis. *Journal of Divorce and Remarriage*, 40(3–4), 77–90.

Steinbach, A. (2019). Children's and Parents' Well-Being in Joint Physical Custody: A Literature Review. *Family Process*, 58, 2, 353–369

Thomson, E., Hanson, T. L., & McLanahan, S. S. (1994). Family structure and child well-being: Economic resources vs. parental behaviors. *Social Forces*, 73, 221–242.

Tornello, S. L., Emery, R., Rowen, J., Potter, D., Ocker, B., & Xu, Y. (2013). Overnight custody arrangements, attachment, and adjustment among very young children. *Journal of Marriage and Family*, 75(4), 871–885.

Turunen, J. (2016). Shared physical custody and children's experience of stress. *Stockholm Research Reports in Demography* 08.

Vanassche, S., Sodermans, A. K., Matthijs, K., & Swicegood, G. (2013). Commuting between two parental households: The association between joint physical custody and adolescent wellbeing following divorce. *Journal of Family Studies*, 19(2), 139–158.

Warshak, R. A. (2014). Social science and parenting plans for young children: A consensus report. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(1), 46–67.

Westphal, S. K., Poortman, A.-R., & Van der Lippe, T. (2014). Non-resident father child contact across divorce cohorts: The role of father involvement during marriage. *European Sociological Review*, 30(4), 444–456.

Zakeri, H., & Karimpour, M. (2011). Parenting styles and self-esteem. *Social and Behavioral Sciences*, 29, 758–761.

Παπάνης, Ε. (2007). Η αυτοεκτίμηση παιδιών από χωρισμένους γονείς. Η επίδραση του διαζυγίου την κοινωνική και συναισθηματική τους προσαρμογή. Στο Παπάνης, Ε.

(2011). Η αυτοεκτίμηση : Θεωρία και αξιολόγηση. Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 227-305.